

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТВОРЦІВ

Берестова І. Е.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач наукового сектора проблем цивільного права
НДІ приватного права і підприємництва АПрН України*

Здобутки інтелектуальної діяльності людини породили проблему захисту її прав на створені об'єкти інтелектуальної власності. Захист будь-яких суб'єктивних прав – це правове забезпечення недоторканності цих прав, а також застосування заходів примусового характеру, спрямованих на їхнє відновлення, в разі їх порушення.

Згідно з п. 2 ст. 27 Загальної декларації прав людини: «кожна людини має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних чи художніх праць, автором яких вона є» [1]. На жаль, Конституція України не гарантує творцю право на авторство і право на ім'я, право на присвоєння об'єкту інтелектуальної власності імені автора. Хоча Конституції багатьох країн світу, прийняті у XVII-XIX століттях, закріпили гарантії прав творців. Захист права інтелектуальної власності особи в Україні згідно зі ст. 55 Конституції України може здійснюватися судами, Уповноваженим Верховної Ради з прав людини чи особою самостійно. Держава гарантує кожному можливість захищати свої права будь-якими не забороненими законом засобами.

Згідно зі ст. 15 ЦК кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Якщо ж особа не зможе захистити свої права інтелектуальної власності на національному рівні, вона має право звернутись за захистом прав до міжнародних судових установ та міжнародних організацій, членом яких є Україна.

Проблемам регулювання та захисту особистих немайових прав інтелектуальної власності присвячено ґрунтовні праці вчених-юристів О. А. Підпригори, О. Д. Святецького, О. П. Сергєєва, Е. П. Гаврилова, Р. Б. Шишки, О. О. Підпригори, М. М. Малєїної, Р. О. Стефанчука, Р. О. Денисової, Н. О. Халаїм, Л. Н., Борохович, А. А. Монастирської, М. В. Трохової, Ю. Л. Бошицького, В. Є. Маоди, Н. Є. Яркіної, М. К. Галянтича, Г. В. Чурпіти та ін.

Проте у більшості робіт увага науковців зосереджувалась на загальних питаннях інтелектуальної власності, а безпосередньо комплексне дослідження захисту особистих немайових прав творців не проводилось, що і зумовлює актуальність та необхідність дослідження цієї проблеми у рамках наукової статті.

Метою даної наукової статті є з'ясування теоретичних та практичних особливостей юрисдикційної форми захисту особистого немайнового права творця, зокрема, судового захисту особистих немайнових прав авторів творів і виконавців.

Можна говорити про різні стадії захисту, щоб зрозуміти його зміст. Захист прав інтелектуальної власності можливий на етапі посягання на права, під час порушення прав інтелектуальної власності і після такого порушення. Відповідно, різними будуть і способи захисту. На їх вибір впливатиме також характер правопорушення та ступінь небезпеки (розмір спричиненої шкоди).

За захистом особистих немайнових прав інтелектуальної власності особи найчастіше звертаються до суду. Більшість справ вирішується у місцевих судах. Проте у майбутньому передбачається створення спеціалізованих судів, які б забезпечували у більш короткі терміни розгляд справ і їх правильне вирішення. Зокрема, ще Указом Президента «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» від 27 квітня 2001 року Президент України доручив Кабінету Міністрів України вивчити питання щодо створення спеціалізованого патентного суду [2]. Пропозиції про створення спеціалізованих судів, які б розглядали справи, пов'язані із захистом прав інтелектуальної власності, висловлені у працях В. Є. Маоди [3], Л. Н. Борохович, А. А. Монастирської, М. В. Трохової, Ю. Л. Бошицького, М. К. Галянтича [4] та ін. Вважаємо, що в Україні ефективний судовий захист прав інтелектуальної власності можливий лише у спеціалізованих судах. Поступова підготовка суддівських кадрів для таких судів уже здійснюється. Поява у системі господарських судів України спеціалізованих колегій суддів з розгляду справ, пов'язаних із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності, свідчить і про збільшення кількості відповідної категорії справ, і про намагання удосконалити судовий захист прав інтелектуальної власності.

Проаналізуємо особливості судового захисту особистих немайнових прав авторів творів і виконавців. З позовом про поновлення порушених прав та (або) припинення дій, що порушують авторське право та суміжні права, автор чи виконавець звертаються у разі, якщо права вже були порушені. Наприклад, автором твору вказано особу, яка не є автором твору. Захистити право творця може шляхом поновлення порушеного права: зазначення його як автора та припинення незаконних дій, якими є випуск і продаж твору під чужим іменем. Якщо правопорушення здійснювалось, буває так, що повернути стан, який був перед порушенням, вже неможливо. Особливо коли постраждала репутація творця. Найчастіше це стосується порушення права на недоторканність твору. У таких випадках може неоправно постраждати і сам об'єкт творчості (спотворено картину, скульптуру).

Доречно сказати, що дії, якими порушуються права авторів або створюється загроза їх порушенню, нерідко вчиняються порушниками повторно і неодноразово. Вітчизняне цивільне законодавство для таких випадків не передбачає спеціальних санкцій. На нашу думку, відповідними були б санкції у вигляді прогресуючих штрафів, тобто таких, що зростають залежно від повторюваності порушень.

Автори чи виконавці можуть вимагати від порушника усунення наслідків правопорушення. Для випадків порушення авторських і суміжних особистих немайнових прав інтелектуальної власності ефективними є опублікування повідомлення відповідного змісту і форми у

визначеному засобі масової інформації та судових рішень щодо цих порушень. Недоліком чинного закону вважаємо відсутність будь-яких вимог до змісту таких публікацій у ЗМІ. Натомість, законодавчі вимоги до публікації повідомлення і судового рішення у ЗМІ мають бути. Скажімо, у повідомленні про правопорушення потрібно вказувати порушника, чиї права він порушив і які саме, а залежно від конкретного порушення прав: вибачення, спростування інформації чи фактів або їх ствердження, пояснення, відкликання. Окрім цього, необхідно обрати спосіб повідомлення. Він повинен забезпечити доведення інформації до того кола осіб, яке стало свідком порушення прав. Тому у кожній ситуації питання має вирішуватись з урахуванням особливостей порушення. В одних випадках повідомлення про правопорушення необхідно опублікувати у пресі (місцевій чи загальнодержавного рівня), а в інших випадках – виступити з повідомленням по телебаченню чи радіо тощо. Таке повідомлення або публічну заяву повинен здійснити правопорушник на вимогу автора, а в разі незгоди чи відмови питання вирішуватиметься у судовому порядку.

Що стосується судових рішень щодо порушень авторських і суміжних прав, вважаємо, їх необхідно публікувати або повністю, або у певній частині. Тут ми поділяємо думку А. Войцеховської про еквівалентність цього способу усунення наслідків порушення особистих немайнових прав авторів у випадках, коли публічно здійснюється значне порушення цих прав [5]. Судове рішення доцільно оприлюднювати не лише способом опублікування, а й публічного оголошення (трансляція судового засідання, ознайомлення через радіо і телебачення тощо).

Згідно з ч.1 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» перелік способів для усунення наслідків порушення прав авторів передбачено законодавством України. До них належить заборона опублікування творів, їх виконань, постановок, випуску примірників фонограм, відеогам, їх сповіщення, припинення їх розповсюдження, вилучення і навіть знищення примірників творів, фонограм, відеогам, виготовленням і використанням яких порушуються особисті немайнові права авторів та виконавців, а також вилучення предметів, матеріалів, обладнання, за допомогою яких порушення здійснювались (наприклад, лазерні диски, матриці, фотонегативи тощо).

На відміну від українського законодавства, яке дає змогу потерпілому використати для захисту прав тільки способи, передбачені законом, польське законодавство не обмежує способів захисту, які може обрати потерпілий, тобто перелік можливих способів є загалом відкритим. Головне, щоб способи захисту були доцільними і усували наслідки здійсненого правопорушення, але вони повинні також не суперечити нормам закону та засадам суспільного життя. До способів захисту особистих немайнових прав авторів польський закон відносить вимогу повторної публікації чи публічного представлення твору вже без порушення особистих прав автора. Взагалі, за польським законодавством, суд може зобов'язати відповідача здійснити відповідні дії (відповідні обсягу захисту), які буде визнано необхідними для

усунення наслідків порушення особистих авторських прав [6]. Наслідки порушення особистих немайнових прав іноді можуть бути усунені різними діями. Польський законодавець перевагу надає потерпілому у виборі цих дій, а суд встановлює їх доцільність і відповідність обсягу захисту.

Захисту прав авторів та виконавців сприяє норма ч. 2 ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права», якою передбачено, що судові витрати, понесені автором, та витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката (чи згідно зі ст. 84 ЦПК і фахівця в галузі права), включаються до розміру збитків, а отже компенсуються потерпілому. Але така норма не передбачає повернення витрат, якщо на платних засадах допомогу надавав не адвокат чи фахівець в галузі права, а інша особа. Вважаємо, що це не справедливо. На договірних умовах автор може залучити до захисту своїх прав у суді тих осіб, які здатні, на його думку, надати кваліфіковану допомогу. Тому потрібно змінити відповідне положення ч. 2 ст. 52 Закону і записати таке: «...а також витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги особи, яка її надавала». Потрібно унеможливити виникнення ситуацій, за яких суб'єкт права на захист, вигравши справу, виявиться неспроможним оплатити судові витрати. Особливо дана проблема актуалізувалась з набранням чинності нового Цивільного процесуального кодексу України. Тому слід, відповідно, уточнити і аналогічне положення ст. 84 ЦПК України, у якій замість «або іншого фахівця в галузі права» слід записати «або іншої особи».

Реалізація права на захист у суді відбувається у двох аспектах: матеріальному та процесуальному. Процесуальний аспект має багато недоліків. Зокрема, це затягування розгляду справ, вплив (тиск) на діяльність суду з боку органів державної влади, відсутність необхідних технічних засобів для фіксації судових засідань, для ознайомлення з доказами. Прикладом затягування розгляду є справа про припинення порушення авторських прав за позовом З. Рік тривав розгляд спору між двома вченими-математиками. З. просив до винесення рішення у справі судом заборонити С. друкувати спірні наукові праці. Проте за півмісяця до того, як виконавець доставив ухвалу суду, журнал опублікував статтю С. [7].

Проблемним і законодавчо не забезпеченим на належному рівні залишається механізм захисту особистих немайнових прав творців у галузі аудіовізуальних мистецтв. Судова практика свідчить, що судді часто необізнані із специфічною термінологією, що призводить до помилок у веденні протоколів судових засідань, до неправильного тлумачення обставин справи, показань свідків. У разі виникнення спірних питань, пов'язаних з аудіовізуальними творами, необхідно з ними ознайомитися суду. На жаль, не завжди у суду є такі можливості, оскільки аудіовізуальні твори зафіксовано, як правило, на різних матеріальних носіях, а необхідною технікою суди не забезпечені. Наприклад, під час судового розгляду справи за позовом режисера-постановника О. Зіріна до акціонерного товариства Р. про відшкодування моральної шкоди, стягнення компенсації у зв'язку з порушенням авторського права та призупинення ліцензії Національної ради України з питань телебачення і ра-

діомовлення на право користування каналами мовлення позивач змушений був доставити до суду власні технічні засоби для перегляду телепередачі [8].

Не сприяє захисту прав і необізнаність суддів, відсутність у них спеціальних знань з права інтелектуальної власності. В одному із рішень суду читаємо таке: «Доказів того, що відповідачем використовувався твір позивачки без дозволу останньої судом добуто не було» (йдеться про запозичення і переробку твору) [9]. Виникає логічне запитання, а чому суд не встановив наявності дозволу позивачки, адже це простіше, бо мають бути письмові докази – договір. Якщо договору нема, то це і означає використання без дозволу. Недарма піднімається питання про створення спеціалізованих судів, як це має місце у Великій Британії, США, Німеччині, Швеції [10].

Захист прав творців повинен здійснюватись за короткий час, оскільки його значення може втратитись у разі запізнення. Механізм захисту має бути таким, щоб забезпечував саме вчасний захист, оскільки доки суд розглядає справу – відповідач часто встигає знищити або приховати докази порушення прав творців. Тому необхідними є вжиття тимчасових заходів з метою забезпечення доказів.

Новий ЦПК виправив недолік попереднього закону і надав можливість особі, яка захищає права, звернутися до суду із заявою про забезпечення доказів до пред'явлення нею позову і без повідомлення про застосування способи забезпечення доказів порушника прав. Такий підхід закріплено і в Директиві ЄС № 2004/48/ЄС.

В Україні захист авторського права і суміжних прав ефективніший, ніж захист права промислової власності, а судовий захист прав інтелектуальної власності більш дієвий порівняно з позасудовим. Цьому посприяла і участь України в усіх основних міжнародних угодах стосовно авторських і суміжних прав, і більш-менш вдала остання редакція Закону «Про авторське право і суміжні права», і відсутність обов'язкових реєстраційних процедур з метою правової охорони творів чи об'єктів суміжних прав. Проте слабкою ланкою захисту авторських прав є права авторів розміщених у мережі Інтернет творів та права інтелектуальної власності на комп'ютерні програми. Розвиток техніки свідчить і про перспективність захисту прав на комп'ютерні програми нормами патентного права. Але це складніше, оскільки потребує реєстрації винаходу чи корисної моделі, хоча в Україні така реєстрація можлива.

На практиці виникають складні ситуації, що свідчать про відсутність єдиного розуміння комп'ютерної програми. В одному з оглядових листів по узагальненню судової практики з авторського права і суміжних прав Вищий Господарський Суд України, аналізуючи судову справу, поєднав комп'ютерну програму із сервером, пояснюючи, що в окремих випадках комп'ютерна програма є частиною сервера і про її використання як твору у розумінні ст. 441 ЦК України говорити не можна [11]. З таким тлумаченням розуміння комп'ютерної програми не можна погодитись, адже сервер і комп'ютерна програма – змістовно різні поняття, і сервер може працювати не лише з даною комп'ютерною програмою, а й з деякими іншими. А ось стосовно використання

комп'ютерної програми, то його види слід конкретизувати у законі. Хоча питання про використання комп'ютерних програм, що належать до технології, мають відношення до роботи самого комп'ютера, остаточно не вирішено і в світовій практиці, тому складно захистити і права на них [12].

В іншому випадку суд не зміг з'ясувати, що таке комп'ютерна гра, і вважаючи, що вона не тотожна комп'ютерній програмі, та враховуючи відсутність у законі будь-якого визначення цього поняття, питання про порушення прав інтелектуальної власності на неї розглядати відмовився [13].

Потребує вдосконалення і захист суміжних прав. Особисті немайнові права виконавців опинилися під загрозою у зв'язку з використанням виконавців у рекламі, у мобільних телефонах, у зв'язку з піратством, у зв'язку з появою численних способів відтворення об'єкта. Тому, на нашу думку, значиму роль у захисті особистих немайнових прав виконавців, що порушуються при використанні об'єктів суміжних прав, можуть і повинні відігравати організації колективного управління правами виконавців. У договірному порядку на вимогу суб'єкта суміжних прав вони можуть визначати правовий режим використання виконавців, наприклад, забороняючи їх розміщення у рекламі, де нерідко порушуються особисті немайнові права інтелектуальної власності: право на ім'я, право на забезпечення якості запису виконання та протидію перекрученню, спотворенню чи іншій суттєвій зміні, що може завдати шкоди честі і репутації виконавця. Організації колективного управління, виконуючи свої функції, уповноважені відслідковувати випадки вчинення правопорушень суб'єктами, які використовують права інтелектуальної власності членів вказаних організацій.

Безперечно, потрібні і зміни до Закону України «Про авторське право і суміжні права». Слід визначитись, чи використання виконавців у рекламі та нобільному зв'язку доцільно визнати обмеженням майнових прав виконавців, а, отже, дозволити таке специфічне використання виконавців без вказівки імен виконавців та допустити скорочення виконавців, чи визнати таке використання виконавців виключним правом суб'єкта суміжних прав, який надаватиме дозвіл на відсутність вказівки імені виконавця при використанні виконавців та на скорочення виконавців. Очевидно, в інтересах виконавців більш прийнятний другий варіант.

Отже, правовий захист особистих немайнових прав інтелектуальної власності прямо залежить від стану законодавства України у сфері інтелектуальної власності та діяльності судів, інших державних і недержавних інституцій, задіяних у захисті права інтелектуальної власності. Система захисту права інтелектуальної власності потребує приведення її до світових стандартів. Це питання має вирішуватись державою. У майбутньому, як і сьогодні, захист права інтелектуальної власності в Україні визначатиметься також рівнем правосвідомості та правової культури населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРА:

1. *Загальна декларація прав людини*. Прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. – К.: Правнича Фундація, 1996.

2. Указ Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» від 27 квітня 2001 року № 285/2001 // Комп'ютерно-правова база «Нормативні акти України».

3. Макода В.Є. Правова охорона промислових зразків в Україні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київськ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка – К., 2001. – С. 17.

4. Шевелева Т. Європейські стандарти захисту прав інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. – 2003. – № 3. – С. 56–57; Борохович Л. Н., Монастырская А. А., Трохова М. В. Ваша интеллектуальная собственность. – СПб., 2001. – С. 108.; Боицкий Ю. Л. Правовая реформа изобретательства. Проблемы и решения. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 62; Галантич М. К. Патентний суд України – нагальна потреба створення єдиної системи захисту промислової власності // Інтелектуальна власність. – 1999. – № 1. – С. 3–7.

5. Войцеховська Анна. Особисті авторські права та їх охорона за польським законом про авторське право і суміжні права // Інтелектуальна власність. – 2005. – № 2. – С. 26.

6. Там само.

7. Архів Шевченківського районного суду м. Києва. Справа № 2–1168. – 2003.

8. Зирін О. Авторське право в аудіовізуальних мистецтвах // Інтелектуальний капітал. – 2003. – № 1. – С. 15–24.

9. Архів Шевченківського районного суду м. Києва. Справа № 2–408. – 2003.

10. Борохович Л. Н., Монастырская А. А., Трохова М. В. Ваша интеллектуальная собственность. – СПб.: Питер, 2001. – С. 108.

11. Огляд лист Вищого Господарського Суду України «Про практику застосування господарськими судами законодавства про захист прав на об'єкти авторського права і суміжних прав» (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим Господарським Судом України) від 22. 01. 2007 р. № 01 – 8/25 // Комп'ютерно-правова база «Нормативні акти України».

12. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / За ред. Ю. М. Капіци: кол. авторів: Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В. П. Воробйов та ін. – К., 2006. – С. 96.

13. Узгалянення Верховного Суду України застосування судами законодавства у справах про адміністративні правопорушення у сфері інтелектуальної власності (статті 51–2, 164–9 КпАП) від 01.01.2006 року // Комп'ютерно-правова база «Нормативні акти України».

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ «СЛУЖБОВОГО» ТВОРУ

Штефан О. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач відділу авторського права і суміжних прав

НДІ Інтелектуальної власності АПРН України

У сучасному світі інтелектуальна, творча діяльність набуває все більшого значення у різних сферах людської діяльності. Ефективність економічних, політичних, соціальних перетворень, що відбуваються в Україні, перебуває у прямій залежності від широкого використання творчого інтелектуального потенціалу держави, ефективності функціонування системи державної охорони та захисту інтелектуальної власності.

Конституція України гарантує свободу художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських і суміжних прав, моральних і матеріальних інтересів громадян, пов'язаних з різними видами творчої інтелектуальної діяльності. Тому особливу увагу привертає питання правового статусу автора твору, створеного в результаті виконання службового завдання чи трудового договору.

ЦК України (прийнятий 16 січня 2003 р.), який набув чинності з 2004 року, ввів безліч новел у цивільне право, які безпосередньо вплинули на основні положення та принципи регулювання суспільних відносин, пов'язаних із створенням та використанням об'єктів інтелектуальної власності. Правовий статус автора «службового» твору закріплено ст. 429 ЦК України.

Сьогодні абсолютна більшість об'єктів права інтелектуальної власності створюється у зв'язку з реалізацією трудових відносин. Регулювання правові відносин, пов'язаних із створенням об'єктів права інтелектуальної власності, коли автор (творець) перебуває у відносинах трудового найму, як вже зазначалося, зазнало корінних змін в ЦК України, тому зупинимось на висвітленні найбільш суттєвих.

По-перше, звертає на себе увагу той факт, що законодавець у ст. 429 ЦК України, на відміну від ст. 16 Закону України «Про авторське право і суміжні права»,

не оперує поняттям «службовий» твір, а використовує словосполучення «об'єкт, створений у зв'язку із виконанням трудового законодавства».

Такий підхід законодавця можна пояснити двома факторами: 1) у ст. 429 ЦК України відбулось запозичення національним законодавством термінологічних підходів, що існують в законодавстві інших країн світу, наприклад, Німеччини, Грузії; 2) також можна припустити, що законодавець прагнув до більш доступного сприйняття змісту закону потенційними суб'єктами правовідносин, пов'язаних із створенням та використанням службових творів, шляхом термінологічного спрощення.

Проте, незалежно від мети, якою керувався законодавець формулюючи назву та зміст ст. 429 ЦК України, в результаті правознавці отримали термінологічну неузгодженість загального закону (ЦК України) із спеціальним законом (Законом України «Про авторське право і суміжні права»). Тому для усунення термінологічної неузгодженості, доцільно було б замінити словосполучення «об'єкт, створений у зв'язку із виконанням трудового законодавства», яке використовується у ст. 429 ЦК України, на «службовий» твір.

По-друге, законодавець у ст. 429 ЦК України пов'язує врегулювання правовідносин щодо створення та використання службових творів лише «виконанням трудового договору». Тобто у зазначеній нормі ЦК України встановлюється особливий правовий режим на об'єкт права інтелектуальної власності. Безпосередньо законодавець пов'язує створення (виникнення) службового твору із двома фактами: 1) службовий твір повинен бути створеним протягом певного періоду часу, тобто в межах строку дії належним чином оформленого трудового договору; 2) результат інтелектуальної, творчої діяльності безпосередньо має бути пов'язаним із